

(Szak)nyelv és (de)konstrukció

A dekonstrukció és megjelenése a politikában, jogértelmezésben és a törvénykezésben

Bevezetés

Jelen írásom középpontjában a dekonstrukció áll. Az az újító eszmei irányzat, mely kezdetben az irodalomban és a filozófiában, majd pedig szinte minden lényeges diszciplínában meghatározóan jelen volt. Dolgozatom célja – azon túl, hogy egy rövid, általános bemutatást kívánok nyújtani – a dekonstrukció, egy speciálisabb és valóban a mindennapjainkat is befolyásoló reprezentációját ismertetném. Hogyan jelenik meg a dekonstrukció a politika, a jog és az igazságosság szintjén? Miként transzformálta át a jogfelfogást, a jogelméletet, az igazságosságról való gondolkodásunkat, illetve magát a politikai beállítódást a dekonstruktivista filozófia. Végül, de nem utolsó sorban arra a kérdésre is keresem a választ, hogy végtére is kijelenthető-e: a dekonstrukció az egyik legszabadelvűbb, legmegértőbb és ezáltal a demokráciák csúcsának tekintendő liberális demokrácia egyik fő komponenseként működő szellemi berendezkedés?

Munkám két nagyobb részre osztható. Az első felében értekezem a dekonstrukció előzményeiről, annak kialakulásáról, illetve magáról az irányzatról általánosságban. A második részben rátérek a témám specifikusabb részére, vizsgálom a dekonstrukció és a politika viszonyát, a jogértelmezés és a törvénykezés relációjában.

Előzménytörténet

A dekonstrukció irányzata szorosan összefonódik Jacques Derrida francia filozófus nevével. Már az elnevezés is okozhat némi fejtörést, hiszen egyszerre utalhat a destrukcióra, illetve a konstrukcióra is. Ami talán nem is akar egyértelműen kiderülni, inkább a kettős mozgás természetére akarja felhívni a figyelmet. Másrészt eszünkbe kell jusson Martin Heidegger filozófiai programja, a metafizika destrukciójáról.

Heidegger azt állítja, hogy a filozófia Platón óta tévúton jár, létfeledésben él, elmulasztotta a létkérdéssel való foglalkozást. Ahhoz, hogy újra rá tudjunk kérdezni arra, hogy mi a lét, először a metafizikát, vagyis a nyugati filozófiát kell destruálni. A destrukció itt azonban nem teljesen romboló szándékú, inkább visszafejtés, újragondolás. Ez volt az az új alap melyre Derrida is építette dekonstrukcióját. Heidegger számára a destrukció kezdettől fogva a létkérdés

szolgáltatásban állt, míg Derridánál a dekonstrukció az ontológiával (is) szembemegy. Derrida rájön, hogy arra a kérdésre, hogy „mi a lét?” végül is a válasz majdnem mindegy, amíg ezt a metafizikával „fertőzött” hagyomány talajáról kérdezzük. Ezzel pedig még magát a létkérdést is dekonstruálja.¹

A tényleges kibontakozás a hatvanas évek második felében kezdődött, amikor is a strukturalizmus meginogni látszott. Itt kell megemlítenünk azt az amerikai konferenciát, melyet 1966-ban szerveztek a John Hopkins Universityn és célja az volt, hogy az európai strukturalizmus amerikai jelenlétét erősítsék. Az új irodalomtudományi megközelítés itt bukkant fel először; a konferencia résztvevői között volt többek között Roland Barthes, Jacques Lacan és olyan fiatal, még akkor alig ismert figurák is, mint Jacques Derrida, vagy Paul de Man. Derrida kritikával illette a strukturalizmust és annak képviselőit is, főként Saussure-t és Lévi Strausst. Előadását később egy tanulmányban publikálta is *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában* címmel.

A dekonstrukció

„A szó értelme, jelentése mindig bizonytalan. Félek a szótól; jobban megbízom a mondatban, a szövegben.”²

Bár a dekonstrukció Franciaországban született, az Egyesült Államokban is rendkívül meghatározó filozófiává vált. Az Új Kritika mely addig az uralkodó irányzatnak számított, a hetvenes évekre kifulladásra került és helyét a dekonstrukció vehette át. Különösen nagy teret hódított a Yale Egyetemen, ahol egy iskola is alapult, olyan nevekkel mint Paul de Man, Geoffrey H. Hartmann, J. Hillis Miller, vagy Harold Bloom. A dekonstruktív hozzáállást azonban nem fogadta mindehol kitörő siker, ugyanis eléggé radikális megoldásokat kínált, többek között igyekszik elmosni a határokat az egyes diszciplínák (irodalomelmélet, filozófia, nyelvészet, pszichoanalízis) között és ezen kívül még a végső tudást, mint tudományos célt is elveti. Derrida

¹ NYÍRŐ Miklós(szerk.): *Filozófia mint de(kon)strukció. Heidegger és Derrida.* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012. 25-38.

² NAGY Pál: *Posztmodern háromszögletes pontok: Lyotard, Habermas, Derrida.* Magyar Műhely, Budapest, 1993. 153.

írásai nem könnyen fogyaszthatóak (szándékosan), gyakran alkalmaz szójátékokat, enigmatikus kifejezéseket.

De mi az a dekonstrukció? A dekonstrukció viszont éppen az ilyen felvetésekkel szemben fejt ki kritikát. (Erre a kritikus attitűdre szolgálhat példaként Derrida: *Mi a költészet?* című tanulmánya, ahol a címben feltett kérdésre az első mondat: „*Aki erre a kérdésre vár választ – de persze két szóban, ugye? – valójában azt kéri tőled, tudj lemondani a tudásról.*”³)

Derrida szerint a dekonstrukció nem valamilyen módszer, vagy tudományos kritika, de nem is szabályok összessége, sem elemzési technikák sorozata. A dekonstrukció inkább egy diszciplínákat átfogó gyakorlati eljárás. A filozófus elmondása szerint nagyon ritkán élt ezzel a kifejezéssel, egy interjúban így válaszolt:

„*Ha gazdaságos, elliptikus leírást akarnék adni a dekonstrukcióról, azt mondanám, hogy ez az egész filozófiatörténetet meghatározó kérdés, a „mi az?” eredetéről és határaitól szóló gondolat. Akármikor megpróbálsz elgondolkodni a „mi az?” lehetőségén, amit abban a pillanatban csak egy bizonyos pontig is teszel, megkérdőjelezi ezt a kérdést.*”⁴

Derrida azt is kijelenti, hogy nem is mi dekonstruáljuk a nyelvet, hanem az magát. Tehát a dekonstrukció nem is a szubjektum, hanem a nyelv teljesítménye. Az irányzat igyekszik ellenállni mindenféle definíciónak.

Érdekes, hogy a dekonstrukciót ért legnagyobb bírálatok éppen a szintén heideggeri töről származó gadameri hermeneutika felől érkeztek. A két irányzat nagyon különböző, fókuszukban egész más áll. A hermeneutika a megértést helyezi középpontba és feltételezi a jelentés azonosíthatóságát, míg a dekonstrukció úgy véli nem beszélhetünk végső jelentésekről a nyelv uralhatatlansága miatt. A dekonstrukció nem keres végleges megoldásokat, az aktuálisan zajló és folyamatos játék fenntartásában érdekelt.⁵

³ Jacques DERRIDA: *Mi a költészet?* In: BÓKAY, VILCSEK(szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 276.

⁴ Miguel MOREY: *Foucault és Derrida. A kortárs francia filozófia*. EMSE, 2022. 91-92.

⁵ KESERŰ József: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Selye János Egyetem, Komárom, 2016. 78-79.

A dekonstrukció emellett az úgynevezett centrista gondolkodásmóddal is szembemegy. Azt állítja, hogy az emberiség mindig valamilyen középpontot, biztos tudást keresett – legalábbis a nyugati filozófiában biztosan. Az integráló gondolkodók alapja, hogy a metafizika biztonságot nyújtó keretein belül építették fel bölcséleti rendszereiket. Az úgynevezett differenciáló gondolkodók viszont igyekeztek a rendszeren kívülre is tekinteni és azokat a bizonyos vakfoltokat megkeresni. Ez nem feltétlenül jelentette a metafizika elutasítását, de mindenképpen egy kritikusabb attitűdött gyakoroltak, megpróbáltak a „dobozon kívül gondolkodni.”

Derrida nézetei az egész tudományos világot felrázták. Kritikával illette a logocentrizmust, kétségbe vonta a folytonos lényegkeresést. Ez a „lényeg” – legyen az arché, eidosz, szubsztancia, Isten, ember stb. – az esszencián nem változtat. Ezeknek a fogalmaknak azonban mindig létezik egy fogalompárjuk is, mely eddig a háttérben elnyomva maradt (beszéd-írás, filozófia-irodalom, centrális-marginális stb.). Ezeket Derrida szupplementumoknak nevezte és hangsúlyozta revideálásukat, dekonstrukciójukat – éppen azért, hogy kimozdítsák az uralkodó szempontokat és érvényre juttassák az elnyomottakat.⁶ A filozófus *Grammatológia* című munkájában megjegyzi: az írás másodlagos és származtatott volta „*csupán egy feltétellel lehetséges: hogy az eredeti, a természetes nyelv sohasem létezett, sohasem volt intakt, érintetlen az írástól – hogy maga is mindig írás volt, ősrítés.*”⁷

A dekonstrukció nem valamiféle nyelvi anarchia, hanem felhívja a figyelmet a különbségekre, nyitottságot kínál. A nyugat-európai metafizika történetében az írás mindig is hierarchikusan a beszéd alá rendelődt, elsődlegesnek tekintve azt. A hang és ezáltal a beszéd is mintha „közelebb” állna a gondolatainkhoz, nem fejt ki akkora ellenállást mint az írás. Úgy vélték, hogy az írás csupán kiszolgálja a beszédet. Ez a hagyomány már Platónnál is tetten érhető, egészen Husserlig. A metafizika történelme legalább annyira a logocentrizmus története is.⁸ A középponttalanítás, azaz a centrizmus hegemoniájának megingatására tett lépés (és ezáltal

⁶ BÓKAY Antal: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 135.

⁷ Jacques DERRIDA: *Grammatológia*. Typotex Kiadó, Budapest, 2014. 91.

⁸ Peter MICHALOVIČ: *Orbán Jolán: Derrida írás-fordulata*. Jelenkor, 38. 12. sz. 1132.

a metafizika leváltása), egyidős lehet az etnocentrizmus kritikájával, azaz az európai kultúra mint centrum képzetének megingatásával.⁹

Derrida egyik kulcsszavának számított az el-különböződés – azaz a *différance* fogalma, mely egy szójátékon alapul. A *différance* franciául annyit tesz: különbség. Derrida arra játszik rá mikor kicseréli a *e* betűt *a*-ra, hogy a „különbség“ csak írásban mutatkozik majd. A *différer* igének több jelentése is van: 1. elhalasztani, halogatni, elodázni, 2. nem identikusnak, másnak lenni. A *différance* egymagában jelenti a kettőt. Az elhalasztás a jel természetére vonatkozik, a jelölő mindig valami jelen nem lévő jelöl, lényegében helyettesít. Tehát van egy távolsági és időbeli „halasztás“ a jel és a jelölt dolog között. Derrida azonban kétségbe vonja a jel másodlagos természetét és Saussure-t idézi fel:

„A nyelvben csakis különbségek vannak.“¹⁰

Ebből Derrida azt a következtetést vonja le:

„...hogyan a jelölt fogalom önmagában, azaz egy olyan elégséges prezenciában, mely csak önmagára utal, soha sincs jelen. Minden fogalom törvényszerűen egy láncolatba vagy egy rendszerbe illeszkedik, melyen belül a differenciák szisztematikus játéka révén egy másikra, más fogalmakra utal. Egy ilyen játék, az el- különböződés (*différance*) tehát már nem egyszerűen fogalom, hanem fogalmiság, a fogalomalkotás, általában a fogalomrendszer lehetősége.“¹¹

Derrida *Grammatológia* című munkájában az írás fogalmára helyezi a hangsúlyt. Persze itt nem a hagyományos értelemben érti, inkább az általa bírált logocentrizmussal szemben jeleníti meg azt. A filozófus folyamatként tekint a szövegre, amelyben megtörténik a dekonstrukció kettős mozgása, így teljes jelenlétről nem is beszélhetünk. A szövegek folyamatos láncolatban vannak egymással, ezáltal nagy mértékben kapcsolódik az intertextualitás elméletéhez. Az állandó mozgás eredményeképp nincs nyugvópont, a jelentés szétszóródik – disszemináció lép fel.

⁹KOVÁCS Edit: *Posztstrukturális narratológiák, a narratológia dekonstrukciója*. In: SZABÓ Erzsébet(szerk.): *Új elméletek a narratológiában*. Grimm, Szeged, 2010. 14.

¹⁰KESERŐ József: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Selye János Egyetem, Komárom, 2016. 82.

¹¹Uo. 82.

A nyelv kettőssége a legjobban az irodalmi szövegekben mutatkozik meg. Egyrészt felépít egy világot, ugyanakkor táptalajt biztosít a jelentés szétszóródásának is.

„*Nincs semmi a szövegen kívül*“ – mondja Derrida.¹² Jelenti ez azt, hogy a szöveg semmi rajta kívülre nem kíván utalni, de azt is, hogy a kommentár mint referencia hamis, hiszen mindig a szövegen kívüli szempont alapján próbálja értelmezni a szöveget. A dekonstruktív olvasás magában a nyelvben, az írásban megy végbe.

Mi ennek a gyakorlati vetülete? El kell tudnunk választani az értelmezés két lépcsőfokát. Az első, a lineáris olvasat, ezt nevezhetjük a hagyományos kommentár módszerein alapuló értelmezésnek, vagyis a szöveget valamilyen kontextusból vizsgálja és a jelentést igyekszik stabilizálni.

(„*Az olvasat is csak az értelmezett szöveg egy alkalmi parafrázisa, az interpretáció mindig választások eredménye; a legátfogóbb olvasat is mindössze a szöveg bizonyos részeire koncentrál, az elemzési szempontok figyelembevételével szelektál a textuális alkotóelemek közül.*“¹³)

Ezt kellene követnie a destruktív olvasatnak, melynek során a különbségekre fókuszálunk – differenciálunk – ami képes rámutatni az első olvasat metafizikai előfeltevéseire. Az értelmezés folyamatában a jelentés megállapításán túl a szöveg kettős mozgását is ki kell hangsúlyozni, azt, hogy a textus hogyan írja felül saját előfeltevéseit, vagyis hogyan dekonstruálja önmagát.¹⁴

A dekonstrukció elméletének irodalmi gyakorlatba ültetésében élen járt Paul de Man munkássága. Tőle származik a „retorikai olvasás“ kifejezés, ami nála nem az ékesszólás tudománya, inkább az irodalom alaptermészetét jellemzi:

„*Én habozás nélkül magával az irodalommal azonosítanám a nyelv retorikai, figurális potenciálját.*“¹⁵

¹² Uo. 83.

¹³ GYURIS Norbert: *Az olvasat retorikája*. In: BÓKAY, M. SÁNDORFI (szerk.): *Keresztéz(őd)ések. Dekonstrukció, retorika és megértés a mai irodalomelméletben*. Janus/Gondolat, Budapest, 2003. 187.

¹⁴ KESERŐ József: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Selye János Egyetem, Komárom, 2016. 83.

¹⁵ FÜZI, ODORICS (szerk.): *Paul de Man „retorikája”*. Gondolat Kiadó, Szeged, 2004. 18.

De mit takar a „figurális potenciál“ kifejezés? Egy jó példa lehet erre, ha azt mondjuk: „kit érdekel“? Ez a grammatikai szerkezet két egymástól eltérő, sőt ellentétes jelentést hozott létre. A lényeg de Man szerint abban rejlik, hogy nem kell a jelentések között sorrendet felállítanunk, a szó szerinti és a retorikai jelentés is egyformán elsődleges.

Ez rávilágít arra, hogy már csak a hétköznapiakban használt nyelv is uralhatatlanná válik olykor, hát még az irodalom vagy a filozófia esetében. A nyelv eleve figuratív és sosem tudjuk teljes egészében úgy használni ahogyan szeretnénk, amikor mondunk valamit, akkor egyszerre más is mondunk. Ez a jelenség hatványozottan igaz az irodalomban. A dekonstruktív olvasás célja a nyelv uralhatatlanságára való figyelmeztetés, ezáltal pedig a nagyobb kép: az igazság nem megragadható.¹⁶

¹⁶ KESERŰ József: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Selye János Egyetem, Komárom, 2016. 83-84.

A dekonstrukció megjelenése a politikában, a jogértelmezésben és a törvénykezésben

Az 1960-as évektől Derridánál több elmozdulás is megfigyelhető volt a dekonstrukció kérdésfeltevésein belül, figyelme az idő előrehaladtával mindinkább kiterjedt az irodalom, filozófia, pszichoanalízis mellett a jog, az etika, a politika és a demokrácia kérdései felé. 1968 után meglepetéssel konstatálja, hogy a dekonstrukció milyen gyorsan lépi át a filozófia és az irodalom határát és milyen hatékonysággal képes kritizálni az intézményeket. A dekonstrukció tehát több mint egy nyelv – állítja. 1975-re tehető, hogy a dekonstrukció politikai tetté válik, ekkor ugyanis Derrida és baráti köre nyíltan fellépnek a középiskolai filozófiaoktatást célzó reformintézkedések ellen és saját kutatócsoportot hoznak létre. A filozófus több szinten is küzd a filozófiáért: egyrészt kiáltványokat ír, másrészt szervezeteket hoz létre, illetve a szemináriumain e kérdések filozófiai megközelítését adja. Az 1990-es évek elején az etika irányába történik újabb meghatározás – „A dekonstrukció: igazságosság” – jelenti ki. Később a jog, a vendégszeretet, a kozmopolitizmus és kozmopolitika kérdése foglalkoztatja. Ennek egyik gyakorlati leképződése lesz 1995-ben az úgynevezett menedékvárosok-projektum elindítása. Az 1990-es évektől több és több Derrida-szöveg foglalkozik a politika, a vallás, a politikai különbség, az eljövendő demokrácia kérdései vizsgálatával. Ahogy kijelenti: „Demokratának lenni azt jelenti, hogy cselekvés közben elismerjük, soha nem élünk eléggé demokratikus társadalomban.”¹⁷

Dekonstrukció és politika – a „hagyományos” politikai filozófia dekonstruálása

Derrida szerint:

*„egy hagyományos filozófiai oppozícióban nem szemben álló elemek békés együtt létezését látjuk, hanem egy erőszakos hierarchiát. Az egyik elem (axiológiailag, logikailag stb.) uralja a másikat, parancsoló pozíciót foglal el.”*¹⁸

A dekonstrukció tehát ezekre a bináris oppozíciókra, mint igazságtalan hierarchikus struktúrákra hívja fel a figyelmet. Kívülálló, objektív, semlegességet hirdető pozíciót azonban nem tud felvenni, hiszen maguk az állásfoglalást jelentő fogalmak is dekonstruálандók (kívül-belül,

¹⁷ BOROS, LENDVAI(szerk.): *Bevezetés a filozófia történetébe. A preszókratikusoktól Derridáig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 185.

¹⁸ JONATHAN CULLER: *Dekonstrukció*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 117-118.

objektív-szubjektív stb.) Az oppozíciók dekonstruktív újrazsgálata során a hierarchiában „elnyomottnak“ számított próbálja kihangsúlyozni és nagyobb teret biztosítani számára. De hogyan is lesz e filozófiai elgondolásból politikai manifesztálódás?

A kulcs a hierarchia „felforgatásában“ rejlik. A megkövültnek látszó társadalmi berendezkedések viszonyainak újragondolása a cél. A hagyományosnak mondott, konzervatív struktúra természetesen ennek igyekszik ellenállni, megőrizni az oppozíció uralkodó felének dominanciáját. A posztmodern és ezáltal a dekonstruktivista attitűd megjelenése nem kerülhette el a politika színpadát sem. Derrida kései munkáiban sorra „revideálja“ a politikai állásfoglalásokat, törekvéseket. A direkt politikai megvalósulás ott kezdődik, hogy a marginálisnak vélt, (gazdasági, társadalmi, földrajzi, faji, nemi stb.) „elnyomott“ csoportok ügyét felkarolják.

Az ilyesféle politikai-filozófiai szövetségkötés azon a feltevésen alapul, hogy a társadalom pusztán bölcséleti logika szerint formázható (például: George Orwell: 1984). A történelem tanulságai alapján az azonban sosem volt gyümölcsöző amikor egy íróasztalnál született magasztos ideológia végül szélsőséges regnumokban fejeződött ki. Egy ilyen széles skálát lefedő és mindent kritikus górcső alá rendelő elgondolás mint a dekonstrukció elkerülhetetlenül túlnövi eredeti diszciplínáit (irodalom, filozófia, pszichoanalízis) és más-más szakirányultságokban is megjelenik (politika, jog, építészet stb.)

Ahogy a művészetben, úgy a politikában is létezik egy kiemelendő oppozíció, melynek a világ folytonos változékonyságából eredően nem egyértelmű a hierarchája. A konzervatív és a haladó, vagy hagyományos és progresszív fogalompárról van szó. A történelem eddigi példáin okulva biztosan kijelenthető, hogy a politikai és a művészeti fő törésvonalak mentén legalább kettő, polarizálódott irányzat jelenik meg: az addig támogatók és az azt leváltani akarók. Ezen oppozíción tanulságos eltöprengeni, hiszen haladás és változás mindig is volt és lesz is, ugyanakkor még mindig hordozzuk őseink több száz éves hagyományait is. A diskurzus monopolizálása tehát ebben az esetben nem mindig egyértelmű, vagy a többi oppozíciónál gyakrabban cserélnek szerepet. E fogalompár azonban mára már olyannyira pólusképzővé vált,

hogy a politikától akármennyire is távol eső területen képes soha nem látott ellentéteket exportálni.¹⁹

A következőképpen fogalmaz Derrida a *The Conflict of Faculties* című tanulmányában:

„A dekonstrukció legalábbis egy pozíció elfoglalása abban az elemzési munkában, amelyek lehetővé teszik és uralják gyakorlatainkat, kompetenciáinkat, performanciáinkat. Éppen ezért, mert sohasem pusztán a jelölt tartalom érdekli, a dekonstrukciót nem szabad elválasztani ettől a politikai-intézményes problematikától, és a felelősség új vizsgálatára kell törekednie, olyan vizsgálatra, amely megkérdőjelezi az etikából és a politikából örökölt kódokat.(...) A dekonstrukció nem olyan módszertani reform, melynek a fennálló szervezetet kellene megerősítenie, s nem is a felelőtlen és felelőtlenséget szülő rombolás tobzódása, melynek legbiztosabb hatása az volna, hogy mindent úgy hagy, ahogyan van, és konszolidálja a legmozdíthatatlanabb erőket az egyetemen belül.“²⁰

A jogtól az igazságosságig

Jacques Derrida a 90-es években megjelent írásaiban, de főleg a *Törvényerő* című munkájában, markánsan megfogalmazza a dekonstrukció feladatkörét, kitérve immár a jog, sőt a tudományos szövegek területére is. Ezzel pedig a dekonstrukciót olyan tudományos magatartásként értelmezi, mely diszciplínákon átívelő hatású. Amennyiben maga ez a szövegértelmező eljárás válik politikai aktivitássá, Derrida újszerűen jelöli ki a szellemi emberek feladatát, nemcsak leíró kijelentéseket megfogalmazva, de az éppen végbevitt dekonstruktív munka példaszerűségének hangsúlyozásával is.

A *Törvényerőben* zajló munka példaszerű. Az igazságosság és a jogrendszer problematikája általánosítható az intézmények problematikájaként, sőt magának az államnak a problematikájaként is. A könyv első fejezetének címe is a jelzi a dekonstruktív munka irányát: *A jogtól az igazságosságig*.²¹

¹⁹ G. FODOR, LÁNCZI(szerk.): *A dolgok természete*. Századvég Kiadó, Budapest, 2009. 320-323.

²⁰ JONATHAN CULLER: *Dekonstrukció*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997. 223.

²¹ KICSÁK Lóránt: *A dekonstrukció mint politikai filozófia*. In: LACZKÓ Sándor(szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 14. Az agresszió*. Státus Kiadó, Szeged, 2016. 389-390.

„Az, hogy a jog dekonstruálható, nem szerencsétlenség. Ebben rejlik a fejlődés politikai esélye.(...) a dekonstrukció lehetőségét a jognak, vagy ha így jobban tetszik: az igazságosságnak mint jogrendnek ez a dekonstruálható szerkezete biztosítja. Az igazságosság önmagában, ha létezik ilyesmi egyáltalán, a jogon kívüli vagy a jogon túli igazságosság nem dekonstruálható.(...) A dekonstrukció azonos az igazsággal.(...) a dekonstrukció az igazságosságosság dekonstruálhatatlansága és a jog dekonstruálhatósága közötti mozgástérben történik meg.“²²

Derrida munkáin keresztül egy olyan új perspektívát kapunk, melyből kiderül, hogy a dekonstrukció olyan értelmezői attitűd, mely szándékai szerint konstruktívan szeretne beavatkozni a társadalmi élet minden szférájába, hogy ott olyan változásokat generáljon, melyek intézményeink kialakulásának, szerepének és megváltoztathatóságának megértésén keresztül, az intézményesülés folyamatában való inventív szerepvállalással vihetők végbe. E filozófiai elgondolás nemcsak megértő és leíró szándékkal viszonyul a világhoz, de azt aktívan változtatni és formálni is próbálja, legalábbis részt kíván venni annak alakításában. A dekonstrukció tehát nem elgészik meg a teoretikus térrel, aktívan változtatni akar, kellő hatékonysággal és felelősséggel kíván beavatkozni akár a város, vagy általánosabban a világ dolgaiba. Külön kiemelendő a derridai dekonstruktív munka jellemzője, mely szerint sosem csak leíró szándékkal viszonyul egy-egy jelenséghez. Például az „eljövendő demokrácia“, mint politikai koncepció fogalma, olyan megnevezés, amely nem egyszerűen leíró, hanem performatív megvalósulása orientációját is magában rejt. Nemcsak azt jelenti, hogy a demokrácia valami olyasmi, ami majd el fog jönni, hanem, hogy a demokrácia mindenkori megvalósulása eljövendő marad, mindenkori elérkeztetésének, a demokrácia eszméjében lévő értékek megközelítő, a „mintha“ modalitásában zajló érvényre juttatását is.²³

Jog és törvény

Mi a jog? Mielőtt azonban választ próbálnánk találni e közel sem könnyű kérdésre, először meg kell néznünk, hogy a dekonstrukció vonatkozásában Derridánál mit rejt maga a kifejezés. Szerinte az erőszak nem a jog a szupplementuma, hanem annak immanens része. Az igazságosság igényével fellépő jog nem lehet meg erőszak nélkül, amely azt kikényszerítené.

²² Jacques DERRIDA: *Törvényerő*. L'Harmattan, Budapest, 2015. 20-21.

²³ KICSÁK Lóránt: *A dekonstrukció mint politikai filozófia*. In: LACZKÓ Sándor(szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 14. Az agresszió*. Státus Kiadó, Szeged, 2016. 390-393.

A kényszer és a jog összekapcsolása Derridát egyértelműen a modern jogpozitivizmusához kapcsolja. Ezen felfogás szerint a jog egyenlő a törvénnyel, amely egy állami aktustól eredeztetheti érvényességének és kötelező erejének alapját. Derrida a jogos erőszakot meg akarja különböztetni a jogalap nélküli erőszaktól. Szerinte a jogot egy erőhatalom hozta létre, egy performatív erő, amely hitet követel önmaga igazságossága mellett. Ahhoz, hogy a jog igazságként tudjon funkcionálni, előbb létre kell hozni a jogrendet. Állítása szerint a jog alap nélküli erőszak. Ez esetben azt jelenti az alapnélküliség, hogy a jognak nincs alapvetően valamilyen struktúrális középpontja. Ha ugyanis létezne egy ilyen „alap hivatkozási mag“, akkor az kizárna bármilyen ideológiai kritika lehetőségét a fennálló jogi rendszerrel szemben. A jogrendszerek erőn és autoritáson alapulnak, mely képes volt megalkotni a jogrendet és kikényszeríthette önmagát. A jog egyenlő az állam által létrehozott törvénnyel; a törvények szövegek formájában jogszabályokat és jogintézményeket hoznak létre, melyeknek igazságalapja nincs. Összefoglalva tehát, nem állandó, végleges, igazságos és helyes, hanem egy olyan eszközről értekezhetünk esetében, melyeket azért használunk mert aktuálisan megfelelnek céljainknak. Ha pedig jön egy jobb és megfelelőbb, akkor lecserélhetjük őket. Alberto Andronico szerint a dekonstrukció segít nekünk új intézményeket álmodni, másokat, akár jobbakat, mint amelyek éppen léteznek.²⁴

Különböző dekonstruktivista kísérletek Derrida nyomán

Drucilla Cornell

Az 1960-as, '70-es évektől egyre inkább erősödött – elsősorban az amerikai jogelméletben – a modernség pozitivistá jogfelfogásának kritikája. Az úgynevezett kritikai jogi mozgalom (Critical Legal Studies) a hagyományos modernista jogi dogmákat szerette volna átformálni egy igazságosabb társadalom létrehozásának érdekében. Ezen elgondolás egyik kulcsszavává vált a „law is politics“, azaz a jog és a politika azonosítása. A '80-as évek végére az amerikai, elsősorban baloldali jogelmélet két új, nagy tömegeket mozgató kérdéskörrel kezdett foglalkozni, melyek a gender-elmélet és a derridai dekonstrukció voltak. Az új irányvonal egyik fő ideológusának számított Drucilla Cornell amerikai jogász, filozófus, aki a *The Philosophy of the Limit* című könyvében egyfajta mintapéldája kívánt lenni egy „dekonstruktivista jogelméletnek“.

²⁴ KEVEVÁRI István: *Jacques Derrida és a jogfilozófia*. Jogelméleti Szemle, 2013/2.

Tanulmánya középpontjában a jogértelmezés áll, fókuszban egy új kifejezéssel: a „határ filozófiája“.

Cornell célja létrehozni a dekonstrukció „etikai olvasatát“, melynek alapját képezi Derrida *Törvényerő* című munkája. Az etikai kapcsolat egy olyan létmódot jelent, mely azt vizsgálja, hogyan lehet az Én-Másik viszonyt megszabadítani az erőszaktól. Az Én-Másik viszonyrendszer lényegében egy elismerést takar, melyben az Ént, a szubjektumot megszólítja a Másik és a Másikkal szemben „végtelen felelősséggel“ tartozunk. Ez a felelősség nem választás kérdése és erősen asszimetrikus is, az Én mindig csak reagál a megszólító Másikra.²⁵

„Az igazság azt jelenti, hogy a másiban felfedezem az uramat“²⁶ – jelenti ki Emmanuel Levinas.

Az erőszakkal foglalkozó része arra utal, ha a Másikat megpróbáljuk például azonosítani magunkkal, vagy ha valamilyen formában elnyomjuk, esetleg az Én-Másik viszonyt pozitív meghatározásokkal leírjuk, hiszen akkor egyúttal redukáljuk is azt.

Drucilla Cornell jogértelmezésében a szavakon túl, a szöveg etikai értelmét is keresi. E problémakör kutatásakor a filozófus három „birodalmat“ vázol fel:

1. the Good, or the Law of Law (a Jó, vagy a Jog Joga)
2. the Right, or the moral Law of the self-legislating subject (a Jogos, vagy az önszabályozó szubjektum morális törvénye)
3. the principles inherent in an existing legal system (azok az elvek, amelyek benne rejlenek a létező jogi rendszerben)

A Jó ez esetben a Másik megszólítása, amely felelősségre hív minket. A második a jogos felismerése a szubjektum által, míg a harmadik a jogszabályok és jogi elvek, melyek kiolvashatóak belőlük. Ez a Jó, mint fogalom, nem egy pozitívan, definíciós értelemben körülírható dolog. A posztmodern, ahogy a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságot, úgy egyben a nagy értékek elértéktelenedését is kiemeli. Viszont ha ezek, az életünket alapjaiban befolyásoló és irányító értékek elveszítik normatív jellegüket, meginog bennük a „hit“, akkor

²⁵ KEVEVÁRI István: *A derridai dekonstrukció találkozása a Critical Legal Studies-zal – Avagy a jogértelmezés kérdése Drucilla Cornell elméletében.* Jogelméleti Szemle, 2012. 2. 1-4.

²⁶ Emmanuel LEVINAS: *Totality and Infinite.* Martinus Nijhoff Publishers, London, 1979. 72.

honnan ered majd a jog ereje? Cornell szerint egyszerűen „alap nélküliségről“ beszélhetünk, azaz, hogy nincsen semmilyen Jó, vagy mögöttes elv, amelyből származna a jogszabályok normativitása, a jogot nem lehet a Jóban megalapozni.

Cornell ugyanakkor leszögezi, hogy az ő olvasatában a dekonstrukció nem egy semmiben hívő, káoszba hajtó elmélet. Szükségszerű megemlítenünk a *nomos* fogalmát, mely elmélet szerint a jog egy átfogó narratív világban helyezkedik el, melyet *nomos*nak nevezhetünk. Ez a narratív világ magában foglalja a jogszabályokat, társadalmi szabályokat, az emberi cselekvést orientáló normákat. A *nomos* egy olyan metanarratíva, mely alakítja és meghatározza a morális érzékünket. Nem csak megalapozottságot ad a jog értelmezéséhez, de a jövőbe mutató (célok, álmok, utópiák) narratívákat lehetőségét is magában hordozza. Cornell úgy véli, a jog grammatikai szempontból való vizsgálata rossz irány, inkább azt kell górcső alá venni, hogy a Jó milyen formát vesz fel a dekonstrukció után, hogy hogyan változtatjuk meg vele a jogot körülvevő *nomost*.

Az Én-Másik relációban mindig a Másik jelenik meg először, hiszen ő a megszólító. Ott követünk el hibát, ha ebben a viszonyrendszerben az „énközpontúság“ dominál és abból indulunk ki. A Jó fogalma Cornellnél jövőorientált, a Másik iránti felelősségünk végtelen térben és időben. A Jót metaforikusan egy világítótornyhoz hasonlítja, melynek fénye mutatja az irányt, ám az utat már nem.²⁷ A Jó tehát egy elvi oszlop, vagy egy csillag, egy nullához konvergáló hiperbola, melyek esetében a „végcélokról“ tudunk, tulajdonságaikat(részben/egészben) ismerjük(főként ideológiai síkon), mégsem érhetjük el őket sohasem; feladatunk, hogy orientációs támpontként tekintsünk rájuk. Valami aminek „el kell jönnie“, de mindig csak „eljövendő“ marad. A Jóra és az Igazságosságra folytonosan törekednünk kell, és az út előrehaladtával a felülvizsgálatoknak is folyamatosnak kell lennünk.

Azt azonban látnunk kell, hogy ez az elgondolás erősen teoretikus és lényegében egy emancipatórikus beállítódású politikai filozófia módszertanát képezi. A pozitívnak tekinthető ideák köré épülendő világ ugyanolyan kikényszerített ideológikus alapú, minden igénynek sosem feleltethető meg, hiszen itt vissza is köthetünk a nyelv megragadhatatlanságára (mi a Jó? mi az

²⁷ KEVEVÁRI István: *A derridai dekonstrukció találkozása a Critical Legal Studies-zal – Avagy a jogértelmezés kérdése Drucilla Cornell elméletében*. Jogelméleti Szemle, 2012. 2. 4-9.

Igazság? Kinek mi a Jó?...stb.), a kör újra körbeér, a jó hír talán, hogy nem bezárult – sokkal inkább spirál, amit nem csak felülről (egy perspektívából) érdemes szemlélni. A dekonstrukció és az általa való újra- és újra felülvizsgálat valójában „teremtő nihilizmus” – rombol, de közben magában rejti, sőt meg is követeli az újjáépítést.

Jack Balkin

Egy másik, abbéli megközelítés, hogy a dekonstrukció mint módszer hogyan válhat jogi rendszerré – Jack Balkin jogtudós nevéhez fűződik. Balkin bár tisztában volt a dekonstrukció diszciplináris eredetével, mégis hitte, hogy az applikálható a jog területén is. Első, dekonstrukcióról értekező tanulmányában kifejti, hogy a dekonstruktív technikák milyen okból is érdekelhetik a jogászokat:

1. A meglévő jogi doktrínák kritikájára ad lehetőséget, rámutatva azok önellentmondásosságára.
2. Az ideológiák által vezérelt doktrinális gondolkodás leleplezésére nyújt lehetőséget.
3. A jogi szövegek konvencionális értelmezéséhez ad kritikai lehetőséget.

Balkin értelmezésében a dichotomikus oppozíciók közötti hierarchikus viszony rávetíthető a jogi diskurzusban vitázó felek érveinek, egyik-másik fél, valamilyen ki nem mondott ideológiai előfeltevéseken alapuló privilegizálására. A „folyamatos textuális játék” elve pedig a jogi szövegek és fogalmak kontextualitásához köthető, hiszen különböző kontextusokban, vagy akár a történelem alakulása során, a különböző fogalmak más és más értelmet nyerhetnek, akár az ellenkezőjüket is, mint amit szándékoztak jelenteni. Balkin példája erre „az amerikai alkotmány színvakságának” problémaköre volt: kezdetben forradalmi és egalitárius értelmezéseket tett lehetővé, ami egy idő után azonban káros tradíciókat és a faji egyenlőtlenségeket konzerválta azzal, hogy az elnyomott amerikai kisebbségek tapasztalataira süketnek bizonyult a jogi vélekedés. A filozófus egyik végkövetkeztetése: a nyelvi formába öntött érveink a gondolkodásunk dialektikus jellegéből erednek, amelytől nem tudunk megszabadulni. Ebből következik, hogy nem tudunk nem pozíciót felvenni (akár egy jogi kérdés eldöntésénél is) bármilyen szembeállított szabályok vagy elvek esetében, mely egyébként is mindig viszonylagos.

Balkin a dekonstrukció dichotómikus fogalmakra épülő rendszerében megkülönbözteti a logikai és a fogalmi ellentéteket. A logikai ellentétek nem nyújtanak harmadik alternatívát, valami vagy

ilyen, vagy olyan – míg a fogalmi ellentétek esetében mindig vizsgálendő a kontextus is, például szolgálhat a piros és a zöld esete, mely színek alapvetően nem ellentétek, viszont a közlekedési lámpák esetében egy oppozíciós szituációban helyezkednek el. Valamennyire tehát egy önkényes ellentétgenerálásról beszélhetünk, hiszen még megannyi szín a rendelkezésünkre állott volna. Az elemek játéka sokkal inkább a kontextustól függő. Két dolog bizonyos helyzetben hasonló, másokban pedig ellentétes, de hogyan fordulhat mindez elő? Ezen elgondolások folyamán juthatunk el Balkin egyik kulcsfogalmához, az úgynevezett egymásba hajló ellentétek(nested oppositions) fogalmához.²⁸ Ezek a következő koncepciók lehetnek: „hasonlóság a másikhoz, átfedés a másikkal, a másik különleges esete, fogalmilag vagy történelmileg a másikkra támaszkodik, a másik fogalom redukált formája vagy annak ellentétbe fordulása az idők folyamán.”²⁹

A jogtudós szerint ilyen dichotomikus fogalmi ellentétpárok uralják a jogot is, a dekonstrukció feladata pedig éppen ezen egymásba hajló oppozíciók felfejtése. A fogalmi párok önmagukban nem jelentenek semmit, mindig feltétlenül kontextusukban kell őket vizsgálnunk, viszont még így is az egyik fogalom magán viseli a másik *nyomát*(Derridai értelemben).

A szavak jelentése társadalmi közmegegyezéseken alapul, de e jelentések sosem rögzítettek, mivel a nyelv megragadhatatlan és különböző nyelvi játékok megváltoztathatják valamint befolyásolhatják ezen konvenciókat. Balkin elgondolása szerint a jogi érveléseknek, jogelméleteknek, alkotmányértelmezéseknek nincs egy biztos, az idő felett álló normatív, politikai értelmük. A jelentés és a kontextus is folyamatosan változik, ezt a változást nevezi Balkin ideológiai sodródásnak. Ennek leírás a következő:

1. Ugyanazon gondolat tartalma megmaradhat, de politikai következményei megváltozhatnak;
2. A gondolat tartalma megváltozik, ahogy az azt körülvevő kontextus is.

A jelentés meghatározásáért meg kell küzdeni. Egy egyszerű, de világos példa a jelentés ilyesfajta változására a politikában a bal-jobb felosztás, melynek történelmi alakulásán jól

²⁸ KEVEVÁRI István: *A dekonstrukció megszelídítése: Jack Balkin dekonstruktivista jogelmélete*. Jogelméleti Szemle, 2014. 4. 49-50.

²⁹ Jack BALKIN: *Nested Oppositions*. In The Yale Law Journal, 1990. Vol. 99. 1674.

kikutatható az ideológiai sodrás mivolta. Ahhoz, hogy uralni tudjuk a politika színpadát, új fogalmakat kell bevezetnünk – sőt meghonosítanunk a társadalom szótárában, melyek jelentését mi határozzuk meg, mi töltjük fel tartalommal, a régi-új fogalmak esetében szintén mi legyünk a jelentés meghatározói, ahhoz pedig, hogy régi státusából kibillentsük, adjunk neki egy új kontextust táptalajként.

Összegzés

A dekonstrukció veszi a bátorságot és a megkérdőjelezhetetlennek tűnő dolgokat is megkérdőjelezi, teszi mindezt úgy, hogy alkalmazása során visszafordíthatatlan folyamatokat indít el, ugyanakkor egy, a meglévónél is sikerebb rendszert találhat.

Derrida szerint dekonstruálni kell a szülőföld, az anyanyelv mibenlétét, a nacionalizmus kisebbségek elleni retorikáját, a politikai rendszereket, pártokat, a bürokratikus berendezkedést, intézményeket, a hagyományt stb. Természetesen ez a kritikai attitűd nem érthető meg az akkori történelmi háttér ismerete nélkül. A dekonstrukció fellép a szélsőséges ideológiákon alapuló, elnyomó rezsimek ellen, illetve a leigázó hatalmakkal is kritikus. Közös eredőjüknek az *elméletet* és a *nyelvet* nevezi meg. Mindenki az *Igazságot* kereste, de valahogy csak a saját igazáig jutott. Talán ez így természetes. Mivel nincs más eszközünk csak a nyelv, s mint ismeretes nem képes leírni a valóságot, így folytonosan újrapróbáltatásokra vagyunk ítélve.

A dekonstrukció kétélű fegyver. Megadja a lehetőséget a jobbításra, ám ez könnyen szélsőségekbe is fordulhat. A „mindent lehet” elve ugyanolyan veszélyessé válhat mint bármelyik már ismert abszolút uralom. Ha túlfeszítjük a józan ész kereteit, irracionális, anarchisztikus döntéseket hozunk, felforgatjuk a társadalom legalapvetőbb törvényeit, lelki, vagy fizikai terrort alkalmazunk, esetleg elfojtjuk az ellenvéleményeket. (Természetesen ezek a fogalmak, kifejezések már nem kötnek, az addigi hagyományos módon, ha azokat is dekonstruáljuk.) Ismerősen csengő elvek, a kiteljesedésüket pedig már ismerjük. Mindazonáltal a dekonstrukció alapelvei gyökeresen megváltoztatták a világ gondolkodásmódját és a javítás lehetőségét magában hordozva újra rávilágítottak, hogy milyen fontosak a különböző perspektívák és azok megértése.

Bibliográfia:

- BÓKAY Antal: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- BOROS, LENDVAI(szerk.): *Bevezetés a filozófia történetébe. A preszókratikusoktól Derridáig*. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.
- Emmanuel LEVINAS: *Totality and Infinite*. Martinus Nijhoff Publishers, London, 1979.
- FÜZI, ODORICS(szerk.): *Paul de Man „retorikája“*. Gondolat Kiadó, Szeged, 2004.
- G. FODOR, LÁNCZI(szerk.): *A dolgok természete*. Századvég Kiadó, Budapest, 2009.
- GYURIS Norbert: *Az olvasat retorikája*. In: BÓKAY, M. SÁNDORFI(szerk.): *Keresztvezetések. Dekonstrukció, retorika és megértés a mai irodalomelméletben*. Janus/Gondolat, Budapest, 2003.
- Jack BALKIN: *Nested Oppositions*. In *The Yale Law Journal*, 1990. Vol. 99.
- Jacques DERRIDA: *Grammatológia*. Typotex Kiadó, Budapest, 2014.
- Jacques DERRIDA: *Mi a költészet?* In: BÓKAY, VILCSEK(szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- Jacques DERRIDA: *Törvényerő*. L'Harmattan, Budapest, 2015.
- JONATHAN CULLER: *Dekonstrukció*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.
- KESERŰ József: *Bevezetés az irodalomtudományba*. Selye János Egyetem, Komárom, 2016.
- KEVEVÁRI István: *A dekonstrukció megszelídítése: Jack Balkin dekonstruktivista jogelmélete*. Jogelméleti Szemle, 2014. 4.
- KEVEVÁRI István: *A derridai dekonstrukció találkozása a Critical Legal Studies-zal – Avagy a jogértelmezés kérdése Drucilla Cornell elméletében*. Jogelméleti Szemle, 2012. 2.
- KEVEVÁRI István: *Jacques Derrida és a jogfilozófia*. Jogelméleti Szemle, 2013/2.
- KICSÁK Lóránt: *A dekonstrukció mint politikai filozófia*. In: LACZKÓ Sándor(szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 14. Az agresszió*. Státus Kiadó, Szeged, 2016.
- KOVÁCS Edit: *Posztstrukturális narratológiák, a narratológia dekonstrukciója*. In: SZABÓ Erzsébet(szerk.): *Új elméletek a narratológiában*. Grimm, Szeged, 2010.
- Miguel MOREY: *Foucault és Derrida. A kortárs francia filozófia*. EMSE, 2022.

- NAGY Pál: *Posztmodern háromszögelési pontok: Lyotard, Habermas, Derrida*. Magyar Műhely, Budapest, 1993.
- NYÍRŐ Miklós(szerk.): *Filozófia mint de(kon)strukció. Heidegger és Derrida*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.
- Peter MICHALOVIČ: *Orbán Jolán: Derrida írás-fordulata*. Jelenkor, 38. 12. sz.